

KUML
2015

KUML 2015

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Brud eller kontinuitet

Bebyggelsesstrukturer på overgangen mellem ældre og yngre førromersk jernalder i Nordjylland

Af SIMON KJÆR NIELSEN

Førromersk jernalder (500 f.Kr.- Kr.f.) i Jylland er ofte blevet betegnet som en periode præget af store forandringer, der bl.a. kom til udtryk ved ændringer af bebyggelsernes strukturelle organisation. Efter tilkomsten af toperiodesystemet som den dominerende kronologiske referenceramme for perioden, er de bebyggelsesstrukturelle forandringer i flere tilfælde blevet knyttet til selve overgangen mellem ældre og yngre førromersk jernalder (ÆFRJ og YFRJ),¹ som på den måde har opnået status af en regulær skillelinje mellem to tidsafsnit med hver sin grad af bosættelsesmæssig organisering.² Skarpest er forandringerne beskrevet af C.K. Jensen i hans ph.d.-afhandling fra 1995, hvor overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ bliver betegnet som et kortvarigt tidsafsnit præget af store samfundsmæssige forandringer, der på én gang kom til udtryk som markante brud i bopladskontinuiteten over hele Sydsandinavien.³ Som modstykke til den førromerske brudteori er der i Nordjylland i løbet af de senere år blevet undersøgt en række langvarigt stedbundne bebyggelser fra ældre jernalder, der tilsyneladende blev grundlagt i yngre bronzealder (YBZ) eller ÆFRJ, og som efter alt at dømme vedblev at eksistere i både YFRJ og ældre romersk jernalder (ÆRJ).⁴ Med udgangspunkt i et nordjysk bopladsmateriale fra førromersk jernalder er formålet med denne artikel at foretage en diskussion af, om der i overensstemmelse med brudteoriene kan konstateres et bebyggelsesmæssigt brud på overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ i Nordjylland, eller om der omvendt kan konstateres en udvikling præget af kontinuitet. Afsættet for diskussionen vil hvile på dataudtræk fra 36 nordjyske bosættelser fra ældre jernalder, som vil blive fulgt af et mere udførligt udsyn over fem lokaliteter, inden der afslutningsvis vil blive foretaget en perspektiverende diskussion.

Begrebet bopladskontinuitet

Med de store fladeafdækninger af landsbykomplekserne ved bl.a. Grøntoft, Hodde og Vorbasse fra 1960'erne til 1980'erne blev der åbnet op for helt nye tolkninger inden for bebyggelsesarkæologien i Danmark. Det var nu muligt at følge udviklingen af hele bosættelser fra jernalderen gennem århundreder, og termer som grundlæggergård, vandrelandsby, parcelstruktur og faseinddeling gjorde sit indtog i bebyggelsesarkæologien. Foruden omridset af hustomterne blev de bevarede aftryk efter hegn anset som den vigtigste forudsætning for at udrede bebyggelsernes interne strukturer, og vel først og fremmest som en konsekvens af, at hegnsforløb var bedst bevaret i Midt- og Vestjylland, var det her, man planlagde og gennemførte store forskningsbaserede udgravninger af hele bebyggelser, mens bebyggelser uden hegn næsten helt blev bortprioriteret.⁵

I forbindelse med udgravningerne i Vorbasse i 1970'erne og 1980'erne var det muligt at følge en landsbys vandring over en periode på mere end tusinde år, fra 100 år f.Kr. til slutningen af vikingetiden. Dermed behøvede en opgivelse af et bestemt bopladsområde ikke længere være et udtryk for et bebyggelsesmæssigt brud, idet såvel flyttegårde som hele landsbyer kunne opfattes som labile enheder i et større kontinuerligt system bestående af mobile bosættelser inden for et berammet område. Ikke mindst landsbybegrebet har man i den forbindelse forsøgt at præcisere betydningen af. Forslagene er kommet fra discipliner som historie, geografi, arkæologi, etnografi m.fl., men det har vist sig umådeligt vanskeligt at finde overordnede definitioner, som har kunnet tilfredsstille alle faggrupper. Selv blandt forhistoriske arkæologer i Danmark har man haft svært ved at finde frem til en fælles definition af begrebet, og jeg skal ikke i denne artikel træde ind i en drøftelse af dette spørgsmål, men blot henlede opmærksomheden på den eksisterende klassifikatoriske diskussion af begrebet.⁶ I stedet for "landsby" vil de mere neutrale betegnelser som "boplads" eller "bosættelse" derfor fremadrettet blive anvendt om stedbundne lokaliteter med flere gårde. Med hensyn til benævnelsen "flyttegård",⁷ så bruges termen i dette arbejde om enkeltliggende gårdsenheder, der ikke var del af nogen stedfast bosættelse, og som meget vel kan have opereret inden for vilkår, der ligner dem, F. Gerritsen har redegjort for i biografi-modellen,⁸ ifølge hvilken den regelmæssige opgivelse af en (flytte)gårds eksakte topografiske beliggenhed var et centralt element i bosættelsesstrategien i det sydlige Holland i det første årtusinde f.Kr.

Inspireret af de nye tolkningsmuligheder inden for bebyggelsesarkæologien blev det bebyggelsesarkæologiske kontinuitetsbegreb i slutningen af 1970'erne opsplittet i tre former,⁹ der kan benævnes befolkningskontinuitet, bopladsområde-kontinuitet og bopladskontinuitet.

Befolkningskontinuitet kan bruges til at beskrive en situation, hvor bosættelsesenheder flyttede rundt, samtidig med at “fraflytterne” aldrig opgav de tidligere udnyttede områder. Denne løse form for bebyggelsesmæssig kontinuitet kan være vanskelig at påvise arkæologisk, men fortsat benyttelse af f.eks. marksystemer og transportruter samt kontinuitet på gravpladser og i forbindelse med ofringer kan nuancere billedet af, om en befolkningsgruppe havde fortsat tilknytning til et område eller ej. Ved denne form for kontinuitet er således ikke tale om et bebyggelsesmæssigt brud, så længe der er belæg for fortsatte aktiviteter inden for tidligere udnyttede områder.

Benævnelsen *bopladsområde-kontinuitet* kan bruges til at beskrive en bebyggelse, der gentagne gange flyttede rundt inden for et velafgrænset område. Bopladsområdets betydning og afgrænsning kan i den forbindelse kædes sammen med begrebet “den vandrende landsby”, idet man må forvente, at bopladserne kunne bevæge sig frit inden for et veldefineret ressourceområde. I forhold til bopladsområde-kontinuitetsbegrebet kan man først tale om et bebyggelsesmæssigt brud, når den efterfølgende bebyggelse inden for ressourceområdet ikke længere kan udpeges.

Ved *bopladskontinuitet* forstås en bebyggelse, som igennem generationer blev liggende på et og samme sted. Bopladskontinuitet kan på den måde klassificeres som den mindste enhed inden for begrebet bebyggelseskontinuitet, og i forhold til begrebet står klart, at en opgivelse af en eksakt topografisk beliggenhed må opfattes som et bebyggelsesmæssigt brud. I denne artikel vil fokus på kontinuitetsproblematikken blive behandlet med afsæt i dette tredje niveau. Altså vil fokus alene være på topografisk stedbundne bebyggelser – fra de blev grundlagt, til de blev forladt. I overensstemmelse med bopladskontinuitetsbegrebet vil eventuelle fraflytninger i dette arbejde dermed blive betragtet som et brud – uanset hvilke indikationer på kontinuitet der måtte være i områderne omkring.

Faseinddeling på bebyggelser med bopladskontinuitet

Faseinddelingen af jernalderbebyggelser med bopladskontinuitet kan enten foretages som tidsmæssigt udstrakte faser eller som øjeblikksfaser.¹⁰ Tidsmæssigt udstrakte faser betegner faser, der er udskilt på grundlag af et kronologisystem, f.eks. en keramikronologi eller en huskronologi. Varigheden af de enkelte faser kommer derved til at afspejle varigheden af kronologisystemets tidsafsnit, hvilket i sydkandinavisk jernaldersammenhæng typisk vil sige tidsrum på mellem 50 og 200 år. Metodens største svaghed findes i fraværet af solide øjeblikksbilleder, men metoden har den fordel, at den kan anvendes på alle bebyggelser, hvor anlæg og/eller konstruktioner lader sig datere ud fra tilgængeligt materiale.

Ved udskillelsen af øjeblikksfaser er metoden en anden. Her kræves en detaljeret stratigrafisk sortering af udgravningens anlæg og konstruktioner, hvorefter der kan foretages relativ-kronologiske inddelinger af samtidigt eksisterende konstruktioner. Metoden stiller store krav til både bevaringsgrad og udgravningsdokumentation, og reelt besidder kun ganske få jernalderbebyggelser potentialet til en gennemførelse af denne form for faseinddeling. Men når det lykkes, er mulighederne for at fremdrage øjeblikksbilleder til stede, og detaljerede analyser af bebyggelsernes rumlige organisation er dermed en del større, end tilfældet er på lokaliteter med tidsmæssigt udstrakte faser. Også med hensyn til øjeblikksfaser gælder dog, at de udredte faser først bliver rigtig værdifulde for den mange-facetterede udforskning af jernalderens samfund, når de kan placeres i en tidsmæssig sammenlignelig følge med fund og resultater fra andre lokaliteter. Også med øjeblikksfaser har man altså brug for et kronologisystem.

Førromersk kronologi

Når man arbejder med førromersk jernalder i Sydskandinavien, kan det mange gange være vanskeligt at overskue konsekvenserne af brugen af de mange førromerske kronologisystemer, som har været anvendt, siden E. Vedel i begyndelsen af 1870'erne introducerede tanken om en førromersk jernalder i Norden.¹¹ Fra 1890'erne og frem til 1930'erne var den førromerske jernalder inddelt i tre tidsafsnit,¹² men efterhånden viste der sig dog problemer med at opretholde tredelingen, og i løbet af 1930'erne og 1940'erne gik mange over til at operere med en todeling – således bl.a. J. Brøndsted i bindet om jernalderen i værket "Danmarks Oldtid" fra 1940.¹³ I 1961 inddelte C.J. Becker imidlertid igen den førromerske jernalder i tre tidsafsnit. Denne tredeling skulle vise sig at være det foretrukne system indtil 1990'erne, hvor C.K. Jensen og J. Martens rettede en hård kritik mod C.J. Beckers midterste periode II, der blev kaldt henholdsvis *svagt defineret*¹⁴ og *a phantom period*.¹⁵ I stedet pegede C.K. Jensen og J. Martens uafhængigt af hinanden på en todeling som det mest hensigtsmæssige kronologiske ordningsprincip af perioden, og hos C.K. Jensen blev samtidig betonet, at der på overgangen mellem de to tidsafsnit kunne registreres et regulært samfundsmæssigt brud,¹⁶ men mere herom senere. Det foreløbige sidste kapitel i tilkomsten af kronologiskemaer for førromersk jernalder i Jylland blev skrevet for et par år siden, hvor N. Haue, med afsæt i keramikinventaret fra Nr. Tranders-byhøjen, udarbejdede endnu et nyt kronologiskema for perioden. Også her var der tale om et todelt system, der ligesom systemerne fra J. Martens og C.K. Jensen gjorde brug af termerne ÆFRJ og YFRJ som betegnelser for tidsafsnittene henholdsvis før og efter den førromerske overgang.¹⁷

J. Martens', C.K. Jensens og N. Haues "nye" todelte kronologisystemer er fælles om at datere den førromerske jernalder i Danmark som tiden mellem ca. 500 f.Kr. og Kristi fødsel. Hos J. Martens er overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ sat til tiden omkring 250 f.Kr., hos C.K. Jensen er den placeret omkring 200 f.Kr., mens den i N. Haues system er placeret i intervallet 220-180 f.Kr. Imidlertid bør man ikke lægge så meget i de angivne årstal, som i alle tilfælde er behæftede med en del usikkerheder, og korrelationer mellem de tre kronologier viser da også, at der opnås ensartede henføringer af genstande og formelementer til de to overordnede tidsafsnit, ÆFRJ og YFRJ, hvad enten man benytter det ene, det andet eller det tredje system. Samtidig har korrelationer mellem toperiodesystemerne og C.J. Beckers treperiodesystem, som fortsat bliver anvendt i visse kredse, vist, at formforrådet i C.J. Beckers periode I skal dateres til ÆFRJ, mens periode III-inventaret lige så problemfrit kan henføres til YFRJ. Med hensyn til C.J. Beckers periode II er værd at bemærke, at mens C.K. Jensen og J. Martens opfatter de elementer, der definerede C.J. Beckers periode II, som spredt ud, så har N. Haue kunnet indordne materialet i C.J. Beckers periode II relativt i forhold til den opstillede keramikronologi fra Nr. Tranders-byhøjen med det resultat, at C.J. Beckers periode II tilskrives den yngste del af ÆFRJ.¹⁸

Bebyggelsesmæssigt brud på overgangen mellem ÆFRJ-YFRJ i Jylland

I forbindelse med udarbejdelsen af kronologisystemet for førromersk jernalder blev det ifølge C.K. Jensen tydeligt, at de forskellige genstande, der var i brug, gennemløb en trinvis udvikling, hvor ældre typer og stilarter gradvist blev erstattet af nye inden for kronologisk nært beslægtede tidsrum. Men på overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ var billedet et andet. Her sås et regulært brud i materialet, der ifølge C.K. Jensen var så massivt, at de folk, som i den førromerske jernalder havde fremstillet, brugt og deponeret genstandene nærmest på en gang, måtte have foretaget et radikalt skifte væk fra de handlesæt, som hidtil havde været praksis. Ifølge C.K. Jensen kan bruddet i genstandsmaterialet på overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ derved ses som et resultat af markante forandringer af sociale, politiske og religiøse aspekter i samfundslivet, der samtidigt viste sig som et bemærkelsesværdigt brud i bopladskontinuiteten. Således ifølge C.K. Jensen: "Efter at have gennemgået en stor del af skårmaterialet fra danske boplads på museerne, er jeg kun stødt på to lokaliteter med kontinuitet fra ældre til yngre førromersk jernalder. Og det drejer sig om to forholdsvis usædvanlige fund, nemlig Borremosen og byhøjen Smedegård i Thy. Den

første er naturligvis usædvanlig gennem sin befæstning, og den anden er det ved at være en byhøj, der tilsyneladende er anlagt i ældre førromersk jernalder. Men ved alle andre førromerske bebyggelser er det typisk, at de anlægges enten sent i yngre bronzealder eller tidligt i førromersk jernalder og så nedlægges ved overgangen til yngre førromersk jernalder. På samme måde fortsætter langt størsteparten af de bebyggelser, der anlægges i yngre førromersk jernalder, ind i ældre romertid.¹⁹ Og et lignende brud i kontinuiteten fandt ifølge C.K. Jensen sted på gravpladserne: "Det er ikke ualmindeligt at se kontinuitet fra yngre bronzealder til ældre førromersk jernalder, og det er nærmest reglen, at der er kontinuitet fra yngre førromersk jernalder til romersk jernalder, men det er meget usædvanligt at se kontinuitet fra ældre førromersk til yngre førromersk jernalder. Faktisk kan kun den store gravplads ved Årupgård vise en kontinuitet, der strækker sig fra ældre førromersk jernalders begyndelse, og i hvert fald ind i første fase af yngre førromersk jernalder."²⁰

Som mulig forklaring på de store samfundsmæssige forandringer henviser C.K. Jensen til et eller flere store vulkanudbrud i tiden omkring 200 f.Kr. som en mulig udløsende faktor. Forskere har således konstateret klimatiske effekter af vulkanudbruddet i så forskellige områder som Nordeuropa, Amerika og på Grønland, og fra samfundene ved Middelhavet og i Kina findes beretninger om besynderlige himmelfænomener og svag solstråling i tiden omkring 200 f.Kr. Samtidig berettes om svigtende afgrøder, misvækst og hungersnød som følge af solens manglende kraft, og i Kina førte ressourceknaphed til oprør og et helt dynastis fald. På samme måde tænkes misvækst at have ramt Sydskandinavien, i hvilken forbindelse to, tre eller fire års fejlslagen høst kan have udløst de omsiggribende forandringer af samfundet, der udspillede sig på overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ i Jylland.²¹ Katastrofeteorien, som netop beskrevet, er fornylig fulgt op af N. Konstantin, der peger på netop vulkanudbruddet og den fejlslagne høst som mulige faktorer bag en migration, der i tiden omkring 200 f.Kr. fik folk fra Nordtyskland og Sydskandinavien til at søge mod områder omkring det nuværende Moldavien.²²

Uanset årsag, så har det i mange år været almindeligt accepteret, at der omkring det 3. eller begyndelsen af det 2. århundrede f.Kr. indtraf en række markante samfundsmæssige forandringer, som ikke mindst resulterede i omfattende ændringer af den bebyggelsesstrukturelle organisation.²³ Forandringerne af strukturerne på de jyske bebyggelser fra førromersk jernalder er senest behandlet indgående af L. Webley, der betegner overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ som en brydningstid mellem to forskellige typer af bebyggelsesstrukturel organisation. Bosættelserne fra ÆFRJ er i den forbindelse beskrevet som løst organiserede enheder, der bestod af vandrende gårdsenheder (flyttegårde), mens

bosættelserne efter overgangen til YFRJ var præget af en fastere struktur, der for manges vedkommende var baseret på kontinuerligt bebyggede gårdparceller.²⁴

Mens C.K. Jensen således opfatter overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ som et klart brud i bopladskontinuiteten, så nøjes Webley (og flere andre) altså med at beskrive overgangen som en vigtig skillelinje, der alene markerede en nyordning i den bebyggelsesstrukturelle praksis. Dermed ikke sagt, at de to fremstillinger nødvendigvis udelukker hinanden. Tværtimod, fristes man til at sige, kan de anskues som adskilte hypoteser, der tilsammen forstærker antagelsen af, at tiden omkring overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ var en tid præget af betragtelige bebyggelsesstrukturelle forandringer på de jyske bosættelser – hvad enten solen skinnede eller ej.

Nordjyske undtagelser

Sideløbende med publiceringerne af de store udgravninger af jernalderbopladser fra Midt- og Vestjylland fra 1960'erne og frem, blev boplads materialet fra ældre jernalder i andre sammenhænge beskrevet som en uhomogen fundgruppe, hvis variationer tilsyneladende bedst kunne forstås på et regionalt plan. For Jylland alene blev på den baggrund udskilt en række kulturprovinser, og her er det nordjyske område flere gange blevet omtalt som et af de mest særprægede.²⁵ Med fremlæggelserne fra f.eks. Vestervig, Sejlflod, Smedegaard, Overbygaard og Nr. Hedegård²⁶ blev det tydeligt, at ældre jernalders bebyggelser i Nordjylland på mange måder adskilte sig fra det billede, man kendte i Midt- og Vestjylland, og nye termer som f.eks. byhøj, nedgravede huse og stensatte kældre måtte i brug for at beskrive elementer og konstruktioner på de nordjyske bebyggelser. Der har imidlertid været langt mellem de mere overordnede fremstillinger af den bebyggelsesstrukturelle udvikling i Nordjylland, og med god grund. For hvordan skal det kringlede nordjyske materiale, med de tykke kulturlag og de manglende hegnsforløb, indpasses i det udviklingsforløb, som tegner sig så stærkt i Midt- og Vestjylland?

Med tanke på netop den problemstilling er værd at bemærke, at C.K. Jensens to bebyggelsesmæssige undtagelser, Borremosen og Smedegård, begge er beliggende i Nordjylland. Og faktisk kan, med afsæt i C.K. Jensens arbejde, føjes endnu en nordjysk bebyggelse til undtagelserne. Det drejer sig om lokaliteten Skårup i Thy, som ved udgravningen blev dateret til C.J. Beckers (omstridte) periode II.²⁷ Fire anlæg fra Skårup har bidraget med keramik til de seriationer hos C.K. Jensen, som dikterede bruddet i genstandsmaterialet mellem ÆFRJ og YFRJ. Form- og stilelementerne fra keramikken i tre af anlæggene knytter sig i den forbindelse til ÆFRJ, mens keramikken fra det fjerde anlæg hører til i

den tidlige del af YFRJ.²⁸ Tilsyneladende forløb også livet på Skårup-bopladsen således hen over overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ. Og ser man nærmere på L. Webleys karakteristik af graden af organisation på de jyske bebyggelser på overgangen mellem ÆFRJ-YFRJ²⁹, så står det også i den forbindelse klart, at der blandt de nordjyske bebyggelser findes lokaliteter, der må opfattes som undtagelser i forhold til opfattelsen af overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ som en brydningstid. Således ifølge L. Webley: “In north Jutland, relatively dispersed settlement again appears to characterise the Early pre-Roman Iron Age in at least some areas. For example, small-scale investigations at Lodberg in Thy have suggested “wandering”, relatively dispersed farmsteads similar to those further south in Jutland. However, northern Jutland differs from elsewhere in that nucleated, long-lived settlements appear in a few localities as early as the Early pre-Roman Iron Age as shown by recent excavations at Øster Helligsøgård and Nørre Nordentoft in Thy, and at Nørre Hedegård and Nørre Tranders in Himmerland.”³⁰

Fælles for de fire nordjyske bebyggelser, som er omtalt i citatet ovenfor, gælder således, at de allerede i ÆFRJ havde en fasttømret struktur, og for Øster Helligsøgård, Nr. Hedegård og Nr. Tranders gjaldt endvidere, at de på samme tid bestod hen over overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ.³¹ De tre bosættelser er dermed ikke blot undtagelser i forhold til Webleys overordnede beskrivelser af bebyggelsesstrukturerne i førromersk jernalder; de er også undtagelser fra C.K. Jensens brudteori, og sammen med Borremosen, Smedegård og Skårup udgør de nu en gruppe på mindst seks nordjyske bebyggelser, som altså tilsyneladende fortsatte kontinuerligt fra ÆFRJ og ind i YFRJ.

Udvalgte nordjyske bebyggelser fra ældre jernalder – en karakteristik

Som indledning på en diskuterende gennemgang af graden af bebyggelsesmæssig brud versus kontinuitet på overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ i Nordjylland, skal fokus nu rettes mod udgravningsresultaterne fra 36 nordjyske bebyggelser fra ældre jernalder, som er blevet valgt under hensyntagen til nedenstående tre kriterier:³²

1. Lokaliteten skulle være medtaget i AUD (1984-2005). Af abstrakt skulle fremgå, at bosættelsen som minimum havde bestået af to langhuse eller et langhus i to faser. Samtidig skulle fremgå, at mindst et af lokalitetens langhuse var dateret til ældre jernalder.
2. Udgravningen af lokaliteten skulle være foretaget af enten Vendsyssels

Historiske Museum (VHM), Nordjyllands Historiske Museum (ÅHM) eller Vesthimmerlands Museum (VMÅ).³³

3. En fremstilling af undersøgelsens samlede resultater skulle foreligge i tilgængelig form.

Efter at have noteret det anvendte førromerske kronologisystem på hver af de 36 lokaliteter, blev formuleret otte overordnede registreringsvariabler. De blev begået med det formål at fremdrage otte sammenlignelige typer af data fra lokaliteterne. Resultatet af denne dataindsamling, som skal præsenteres nærmere i det følgende, er anskueliggjort i fig. 1, hvor såvel registreringerne som formuleringerne i registreringsvariablerne er oplistet.

Under registreringsvariabel I fremgår, at kun to bebyggelser er angivet som totalundersøgt. Årsagen til det lave antal skyldes utvivlsomt, at samtlige 36 lokaliteter er udgravet præventivt under en eller anden form, hvilket ofte har den konsekvens, at kun tilfældige og/eller partielle dele af bosættelserne bliver undersøgt. I forbindelse med granskningen af registreringerne må i den forbindelse peges på væsentlige usikkerhedsfaktorer: Det fulde omfang af så godt som samtlige bosættelser kendes ikke – hverken udbredelses- og/eller dateringsmæssigt, hvilket i sidste ende ikke kan undgå at svække konklusionerne i dette arbejde. Dog skal i den forbindelse pointeres, at data fra de 36 lokaliteter som udgangspunkt ikke er svagere end data generelt, idet der endnu aldrig er foretaget en fuldstændig (forskningsbaseret) fladeudgravning af en bebyggelse fra ældre jernalder i Nordjylland.

Med udgangspunkt i dataudtrækkene under registreringsvariablerne II og III, og med hensyntagen til den førnævnte korrelering mellem de forskellige førromerske kronologisystemer, blev det under registreringsvariabel IV muligt at oplyste, hvorvidt henholdsvis ældste og yngste langhus på de 36 lokaliteter var dateret til enten tiden “Før” eller “Efter” overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ. Såfremt C.K. Jensens førromerske brudteori skulle have almen gyldighed i Nordjylland, burde levetiden for bosættelser grundlagt i YBZ//ÆFRJ senest ophøre ved overgangen til YFRJ. Men med afsæt i ældste-yngste langhusdateringerne kan ikke anes et brud på det tidspunkt. Af 17 bebyggelser med ældste langhus i YBZ eller ÆFRJ (nr. 1-17) er yngste langhus på 13 af de 17 lokaliteter (nr. 5-17) således dateret til enten YFRJ, ÆRJ eller yngre romersk jernalder (YRJ). Den umiddelbare tendens i materialet peger dermed på, at der sædvanligvis var bopladskontinuitet fra ÆFRJ til YFRJ på de lokaliteter blandt de udvalgte, som blev grundlagt i YBZ//ÆFRJ. Men her må en mulig fejlkilde nævnes. For selvom der i registreringerne ikke kan konstateres et bebyggelsesmæssigt brud på overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ, så kan bruddet

Registreringsvariable:I: Angivelse af om lokaliteten er totaludgravet eller partielt udgravet.³⁴II: Angivelse af dateringen på lokalitetens ældste langhus.³⁵III: Angivelse af dateringen på lokalitetens yngste langhus.³⁶

IV: Angivelse af om henholdsvis ældste-yngste langhus er dateret til tiden før eller efter overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ.

V: Angivelse af den samlede feltstørrelse i m².VI: Angivelse af antal treskibede langhuse på lokaliteten.³⁷VII: Angivelse af om der blev registreret huskontinuitet. Med huskontinuitet forstås et yngre langhus opført på tomten af et ældre langhus.³⁸VIII: Angivelse af antallet af udredte bebyggelsesfaser på lokaliteten.³⁹

Nr.	Bebyggelse	AUD-årgang	Kilde	FRJ-kronologi	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1	ÅHM5131 Hylidal 1	2002/259	Runge 2003a	Jensen/Martens	P	YBZ el. ÆFRJ	YBZ el. ÆFRJ	Før-Før	900	2	-	1
2	ÅHM5142 Hylidal 2	2002/260	Runge 2003b	Jensen/Martens	P	YBZ el. ÆFRJ	YBZ el. ÆFRJ	Før-Før	900	2	-	1
3	VMÅ668 Grårupgård	1987/205	Jørgensen 1987	Becker	P	FRJ per. I	FRJ per. I	Før-Før	1220	2	-	1
4	VMÅ1391 Tolstrup Hede	1991/216	Jørgensen 1991	Udefineret	P	Overgang YBZ-ÆJ	Overgang YBZ-ÆJ	Før-Før	-	5	-	1
5	ÅHM4473 Nr. Tranders	2000/313, 2001/280	Haue 2004 & 2012	Haue	P	ÆFRJ	ÆR	Før-Efter	15000	139	hk	14
6	ÅHM3844 Nr. Hedegård	1998/278	Runge 1999 & 2009	Jensen/Martens	P	YBZ	ÆR	Før-Efter	8000	60	hk	11
7	ÅHM5380 Trandersgård	2005/283	Egholm 2006 & 2007	Jensen/Martens	P	YBZ	YR	Før-Efter	15000	30	hk	10
8	ÅHM5406 Lykkensgård	2005/294	Guldager 2005	Jensen/Martens	P	YBZ el. ÆFRJ	ÆR	Før-Efter	3500	16	hk	4
9	VMÅ2416 Svenstrup Gårde 1	2005/313	Therkildsen 2007	Jensen/Martens	P	ÆFRJ	ÆR	Før-Efter	15000	26	hk	5
10	VMÅ2415 Klovenhøj	2005/306	Therkildsen 2005a	Jensen/Martens	P	ÆFRJ	ÆR	Før-Efter	2200	18	hk	3
11	VMÅ2448 Svenstrup Gårde 2	2004/274	Clemmensen 2004	Jensen/Martens	P	YBZ	YFRJ	Før-Efter	12000	16	hk	1
12	VMÅ2474 Svenstrup Gårde 3	2005/314	Clemmensen 2006b	Jensen/Martens	P	ÆFRJ	YFRJ el. ÆR	Før-Efter	3400	9	hk	1
13	VMÅ2533 Tinggård 2	2005/302	Clemmensen 2006c	Jensen/Martens	P	ÆFRJ	ÆR	Før-Efter	2400	7	-	1
14	VMÅ058 Tolstrup	1985/183	Klingenberg 2000	Becker	P	FRJ per. I	ÆR	Før-Efter	28000	40	hk	2
15	VMÅ1318 Langagergård	1990/200, 1992/229	Jørgensen 1992	Becker	P	FRJ per. I	ÆR	Før-Efter	2720	5	-	1
16	ÅHM735 Kølby	1985/173	Johansen 1987	Becker	P	FRJ per. I	ÆR	Før-Efter	-	8	hk	2
17	VHM036 Øksenhede	2000/273, 2001/254	Andersen 2002	uddefineret	P	YBZ el. tidlig FRJ	ÆR	Før-Efter	17000	34	hk	1
18	VMÅ2172 Vormdalgård	1998/302	Pedersen 1999	Becker	P	FRJ per. III	ÆR	Efter-Efter	3000	10	hk	1
19	ÅHM3439 Præstegårdsmarken	1995/247	Andersen 1995	Becker	P	FRJ per. III	ÆR	Efter-Efter	3520	12	hk	1
20	ÅHM1693 Overgaard	1985/176, 1986/254	Johansen 2000	Becker	P	FRJ per. III	FRJ per. III	Efter-Efter	3500	6	-	1
21	VMÅ1135 Sundhøjgård	1988/191	Thorup 1996	Becker	P	FRJ per. III	ÆR	Efter-Efter	1303	10	hk	2
22	VHM133/1954 Ramsgård	1986/193	Jensen 1987	Becker	P	FRJ per. III	ÆR	Efter-Efter	1200	-	-	1
23	VMÅ681 Havbro Vestergård	1987/204	Mikkelsen 1987	Becker	P	FRJ per. III	FRJ per. III	Efter-Efter	320	3	hk	1
24	VMÅ1176 Alstrup Overgård	1989/198	Jørgensen 1996	Becker	P	FRJ per. III	ÆR	Efter-Efter	-	2	hk	1
25	VMÅ2098 Kimbregården	1995/238	Jensen 1995	Becker	P	FRJ per. III el. ÆR	FRJ per. III el. ÆR	Efter-Efter	-	5	hk	1
26	VHM252/1986 Sdr. Ravnstrup	1986/189	Michaelson 1987	Ingen	P	ÆR	ÆR	Efter-Efter	1600	9	hk	3
27	VMÅ2450 Baunehøj 1	2005/311	Clemmensen 2006a	Ingen	P	ÆR	ÆR	Efter-Efter	1600	5	hk	1
28	VMÅ2403 Næsborg	2003/278	Nielsen 2003	Ingen	P	ÆR	ÆR	Efter-Efter	1000	2	hk	1
29	VMÅ2329 Hjortemarken 1	2002/273	Westphal 2002	Ingen	T	ÆR	ÆR	Efter-Efter	1520	3	-	1
30	ÅHM1368 Hjortdal	1984/173, 1985/162	Johansen 1985	Ingen	P	ÆR	ÆR	Efter-Efter	1500	3	hk	1
31	ÅHM2234 Ellidshøj	1988/184, 1989/204	Birkedahl 1997	Ingen	P	ÆR	ÆR	Efter-Efter	-	-	hk	1
32	VMÅ2458 Bjørnstrup	2004/272	Lindblom 2005	Beck/Jens/Mart	P	FRJ per. II el. III	YFRJ el. ÆR	?-Efter	1100	3	-	2
33	VMÅ2451 Baunehøj 3	2004/273	Therkildsen 2005b	Beck/Jens/Mart	P	FRJ per. II el. III	YFRJ el. ÆR	?-Efter	1800	2	-	2
34	VMÅ1669 Højgård II	1992/224	Klingenberg 1996	Becker	T	FRJ per. I el. II	FRJ per. I el. II	?-?	-	3	hk	1
35	VMÅ1646 Højgård I	1991/214, 1992/223	Klingenberg 1992	Becker	P	FRJ per. II	FRJ per. III	?-Efter	1500	14	hk	3
36	ÅHM5401 Sender Tranders	2005/282	Trier 2006	Udefineret	P	YBZ eller ÆJ	YBZ el. ÆJ	?-?	-	3	-	1

Fig. 1. Dataudtræk fra 36 udvalgte nordjyske bebyggelser fra ældre jernalder. Med numrene yderst til venstre kan den geografiske placering af lokaliteterne ses på udbredelseskortet i fig. 2.

Data from 36 Early Iron Age settlements in northern Jutland. The numbers on the far left refer to the geographic locations of the sites on the map shown in figure 2.

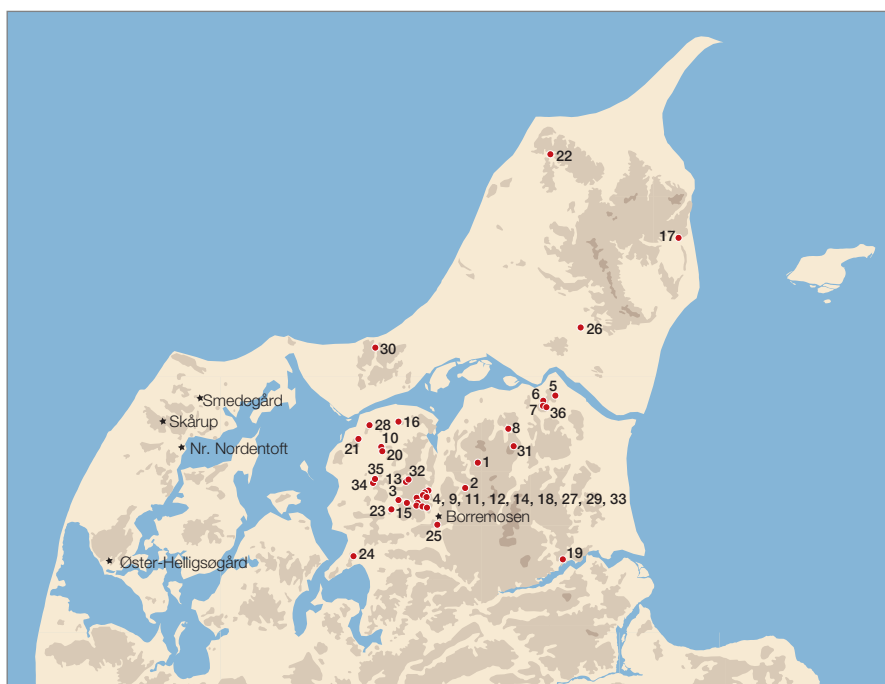

Fig. 2. Udbredelseskort som viser den geografiske placering af de udvalgte lokaliteter (1-36) samt øvrige lokaliteter nævnt i artiklen.

Map showing the geographic locations of the selected sites (1-36) and other localities mentioned in the text.

stadigvæk godt kan være der. Det skyldes det faktum, at den simple registrering af henholdsvis ældste og yngste langhus på lokaliteterne jo sammenføjer materialet i brede tidsrum, som der udmærket kan være tidsmæssige huller inden for. Inddrager man i den forbindelse størrelserne på udgravningsfelterne og det samlede antal udgravede huse, som angivet under henholdsvis registreringsvariabel V og VI, da fremgår, at der i forbindelse med “Før-Efter” lokaliteterne i gennemsnit er undersøgt både væsentligt større områder og betydeligt flere huse, end tilfældet er på de fire lokaliteter, hvor såvel ældste som yngste langhus er ældre end YFRJ. Og det siger vel sig selv: Desto større områder man afdækker, og desto flere hustomter man registrerer på en lokalitet, jo større er chancerne også for at finde bare en enkelt eller to (afsidesliggende) hustomter med anderledes dateringer. Desuagtet mulige fejlkilder er tendensen alligevel klar: Med afsæt i registreringen af henholdsvis ældste og yngste langhus på de udvalgte lokaliteter, kan ikke anes et bebyggelsesmæssigt brud på overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ i Nordjylland. Værd at bemærke er i den forbindelse,

at registreringerne af ældste og yngste langhus faktisk anmærker et bebyggelsesmæssigt brud i ÆRJ, hvis overgang til YRJ almindeligvis betegnes som en brydningstid på flere niveauer.⁴⁰ På mindst 20 af de 36 udvalgte bebyggelser er yngste langhus således dateret til ÆRJ, og da der kun i et enkelt tilfælde er registreret kontinuitet fra ÆRJ og ind i YRJ, syntes der altså i løbet af ÆRJ (og inden overgangen til YRJ) at være foregået et næsten totalt brud i bopladskontinuiteten på de udvalgte bebyggelser. Til sammenligning er kun registreret fire pladser med yngste langhus i ÆFRJ og fem pladser med yngste langhus i YFRJ (se fig. 3).

Under registreringsvariabel VII blev foretaget en dataindsamling i forhold til begrebet "huskontinuitet". Huskontinuitet er i denne sammenhæng anvendt til at beskrive det forhold, at et nyt hus blev opført på tomten af et ældre hus. Indbygget i begrebet, som det er anvendt her, ligger en antagelse af, at overgangen fra ruin til nybyggeri stod på i en tidsmæssig begrænset

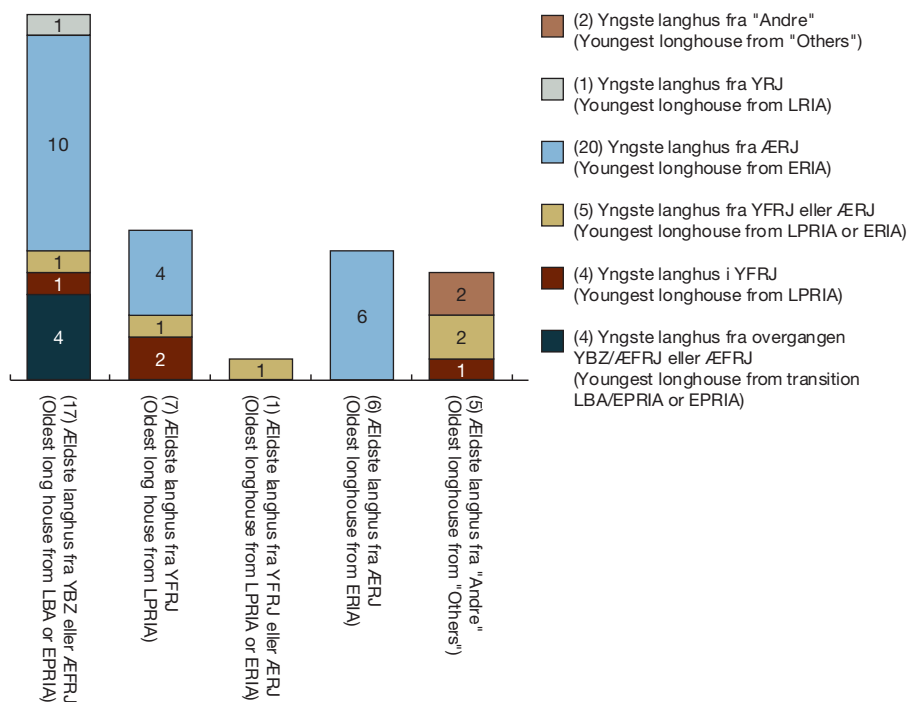

Fig. 3. Dateringerne af henholdsvis ældste og yngste langhus på de 36 udvalgte nordjyske bebyggelser.

Dates for the earliest and latest longhouses at the 36 selected settlements in northern Jutland.

periode, og at praksis blev udført inden for rammerne af en reguleret bebyggelsesstrukturel organisation, hvor bopladsen var inddelt i kontinuerligt bebyggede gårdparceller. Huskontinuitets-begrebet kan dermed ses som et vigtigt redskab i forhold til at beskrive interne strukturer på bebyggelser med bopladskontinuitet, og begrebet kan vel ses som den vigtigste forudsætning i forhold til klassifikationen af den bebyggelsesstrukturelle organisation, som L. Webley har betegnet “nucleated long-lived settlements”.⁴¹ Hvad angår de udvalgte bebyggelser blev konstateret huskontinuitet på ikke mindre end 24 af de 36 lokaliteter svarende til to tredjedele. Værd at bemærke i den forbindelse er bl.a., at huskontinuitet med sikkerhed kan knyttes til den bebyggelsesstrukturelle praksis i tiden efter den førromerske overgang, idet fænomenet er registreret på ikke mindre end 11 af 14 bebyggelser, hvor såvel ældste som yngste langhus er dateret til tiden efter den førromerske overgang. Omvendt kan fænomenet ikke med sikkerhed knyttes til YBZ eller ÆFRJ, idet der ikke er konstateret huskontinuitet på de fire bebyggelser, hvis eksistens ophørte inden overgangen til YFRJ. Bemærkes skal imidlertid, at der ikke er nogen særlig statistisk pålidelighed bag denne sidste anskuelse, idet langhusene på de fire nævnte lokaliteter kun indbefatter 11 af de mere end 500 langhuse på de udvalgte lokaliteter tilsammen.

Overgangen ÆFRJ-YFRJ på fem nordjyske bebyggelser

Med fokus på udtrækkene under registreringsvariablerne var det muligt at ane en række tendenser i materialet, men nogen større følgeslutninger angående den bebyggelsesstrukturelle udvikling på overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ i Nordjylland kan ikke drages. Dertil er materialet simpelthen for spinkelt. På den baggrund foretages i det følgende fem intrasite-analyser af lokaliteterne Nr. Tranders, Nr. Hedegård, Trandersgård, Lykkensgård og Klovenhøj. At valget er faldet på netop disse lokaliteter skyldes, at de vurderes som de bedst egnede blandt de 36 udvalgte bebyggelser. Begrundelsen herfor er, at de fem lokaliteter alle er registreret med ældste langhus før den førromerske overgang og yngste langhus efter. De er desuden dateret med et af de korrelerede toperiodesystemer fra C.K. Jensen, J. Martens eller N. Haue.⁴² Dertil kommer, at bebyggelsesstrukturene på de fem bebyggelser er udredt i mindst tre bebyggelsesfaser, som umiddelbart har været tilgængelige som digitale mapinfo-filer. Det kan i øvrigt bemærkes, at lokaliteterne Nr. Tranders og Nr. Hedegaard, som blev omtalt i afsnittet “Nordjyske undtagelser”, er at finde blandt de fem.

Nr. Tranders

Ved Nordjyllands Historiske Museums udgravning af Nr. Tranders-byhøjen, som foregik i årene 2000 og 2001, blev udgravet i alt 139 langhuse og 19 økonomibygninger. Hustomterne, som alle er dateret til tidsrummet (YBZ)/ÆFRJ til ÆR, blev fundet inden for udgravningens største udgravningsfelt på knap 11.000 m².

Udredningen af de bebyggelsesmæssige faser på Nr. Tranders-byhøjen er baseret på stratigrafiske observationer, hustypologiske overvejelser og kronologiske analyser af fundmaterialet. Resultatet er 15 tidsmæssigt udstrakte landsbyfaser (0-14), med en varighed på under 50 år for hver fase. Fase 0 består af anlæg, der alle er ældre end bebyggelsen fra jernalderen, faserne 1-8 er dateret til ÆFRJ, faserne 9-12 er dateret til YFRJ, mens faserne 13-14 er dateret til ÆRJ.⁴³

Bebyggelsen i fase 0 bestod af en flyttegård fra YBZ. Grundlæggelsen af den stedbundne bebyggelse på lokaliteten fandt sted i landsbyfase 1, på overgangen mellem YBZ/ÆFRJ, hvor otte langhuse blev opført i en til to koncentrationer af samtidige gårde. Fase 1-langhusene blev opført på ikke tidligere bebyggede arealer, og kan derved betegnes som opstået med forankring i en løs bopladsstruktur. Men indbefatter man strukturudviklingen på lokaliteten, som den foregik i de efterfølgende faser, står det klart, at fase 1-gårdene grundlagde en række gårdstoffer eller parceller, som efterfølgende blev benyttet, indtil bosættelsesområdet blev forladt i ÆRJ omkring 600 år senere. Centralt på byhøjen er udskilt parceller med op til 13 på hinanden følgende gårdtomter, og selvom der i nogle landsbyfaser blev oprettet nye parceller, mens andre til tider var ubebyggede, så er der på pladsen som helhed tale om en yderst begrænset bebyggelsesstrukturel udvikling fra fase 1 i ÆFRJ til Fase 14 i ÆRJ.

Med hensyn til overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ på Nr. Tranders, så falder den mellem faserne 8 og 9. Men da det er *opgivelsen* af langhusene, der reelt set daterer Nr. Tranders' faser, er bopladsfase 10 blevet inddraget i undersøgelsen af graden af bebyggelsesmæssig brud/kontinuitet, i tiden omkring overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ.

På fig. 4 ses en sammentegning af husomridsene fra Nr. Tranders, hvor hussekvenserne fra faserne 8-10 er fremhævet. Det er værd at bemærke, at graden af huskontinuitet tilsyneladende var begrænset (i det mindste i tiden omkring den førromerske overgang), idet man tilsyneladende snarere valgte at bygge ved siden af end oven på ældre hustomter. I den sydvestlige del af feltet kan udpeges to til tre parceller, som var bebygget kontinuerligt gennem bosættelsesfaserne 8-10, og mod nord kan anes to andre parceller, hvor det samme var tilfældet. Desuden kan udpeges et par parceller, hvor fase 9-huse knytter sig til enten bebyggelsen i fase 8 eller fase 10, og på den måde synliggør, at der var

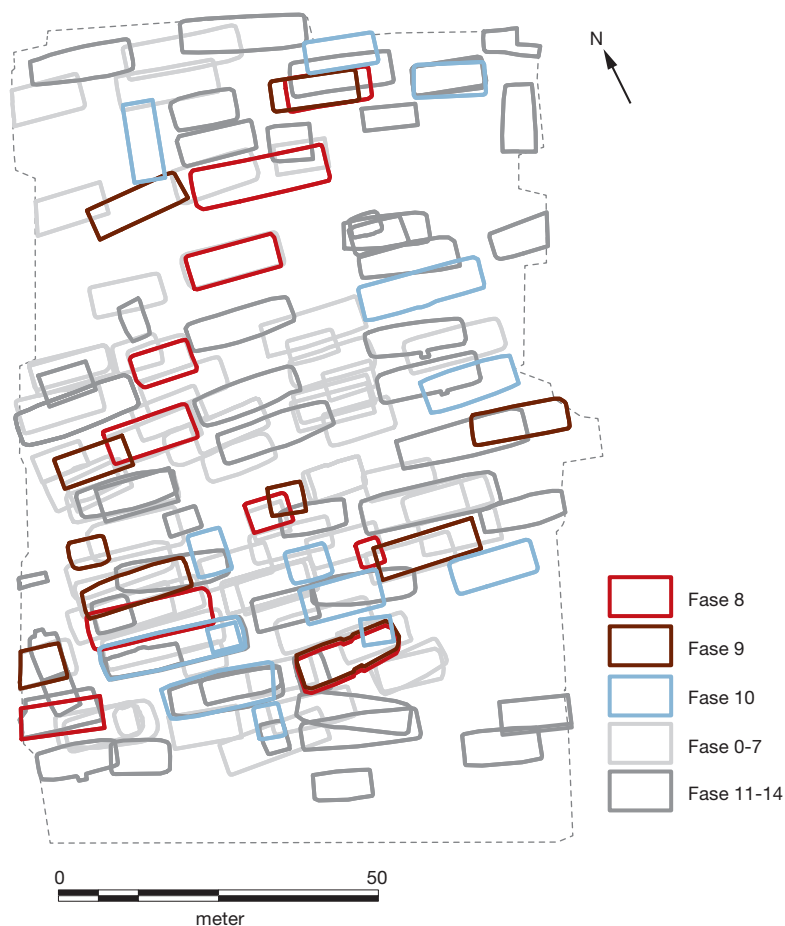

Fig. 4. Omrids af de udredte hustomter på byhøjen Nr. Tranders. Hustomterne i faserne 8-10 er fremhævet med unikke signaturer, mens hustomterne fra faserne 0-7 og 11-14 er slået sammen i bredere sekvenser. – Efter Haue 2012.

Outlines of the house sites identified at the tell site of Nørre Tranders. The house sites in phases 8-10 are highlighted with unique symbols, while those from phases 0-7 and 11-14 are combined into broader sequences.

tale om en dynamisk bebyggelse, som udviklede sig stille og roligt, men hvor det ikke er muligt at udpege særlige tidspunkter med større omlægninger af den bebyggelsesstrukturelle organisation på lokaliteten. Således heller ikke på overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ. Der ses dog et skifte på den førromerske overgang, hvor tørvebyggede huse blev introduceret, og hvor orienteringen af husene blev ændret. Hvorledes dette (væsentlige) arkitektoniske skifte, som altså ikke kan anes som et brud i bebyggelsesstrukturerne, skal opfattes er indtil videre uafklaret.⁴⁴

Nr. Hedegård

Ved udgravningen af byhøjen Nr. Hedegård i 1998 undersøgte Nordjyllands Historiske Museum 97 huse eller huslignende konstruktioner inden for et 8000 m² stort areal. Bebyggelsen på stedet kunne følges fra overgangen YBZ/ÆFRJ til begyndelsen af ÆRJ. Nr. Hedegård-byhøjens huse er blevet inddelt i ni tidsmæssigt udstrakte bebyggelsesfaser, hvortil er knyttet to indlejrede flyvesandshorisonter. Udredningen af de bebyggelsesmæssige faser er baseret på stratigrafiske observationer og kronologiske analyser af keramikinventaret. Faserne 5a, 5b og 6 er dateret til tiden omkring overgangen YBZ-ÆFRJ. Faserne 7, 8 (flyvesandshorizont), 9 og 10 er dateret til ÆFRJ, fase 11 er dateret til overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ, faserne 12, 13 (flyvesandshorizont) og 14 er dateret til YFRJ, mens fase 15 er dateret til ÆRJ. Med en samlet levetid på ca 6-700 år (ca. 600 f.Kr.-50 e.Kr.) har Nr. Hedegård-byhøjens ni bopladsfaser dermed i gennemsnit en varighed på omkring 75 år.⁴⁵

Hvis man sammenføjer husene fra faserne 5a, 5b og 6 ses, at de er spredt over en stor del af udgravningsfeltet (se fig. 5). Der er etableret bopladskontinuitet, men gårdenes vandring indenfor bopladsområdet og den udprægede mangel på huskontinuitet betyder, at bebyggelsesstrukturen i de tre faser må betegnes som løs. Først mellem faserne 6 og 7 ses begyndende huskontinuitet, og der kan anes tiltag hen imod en indledende parcelering. Dernæst indtræder sandflugten i fase 8, hvor lokaliteten blev opgivet for en kort periode, og da bebyggelsen vendte tilbage til bopladsområdet i fase 9, skete det med forankring i en ny struktur.

Bebyggelsen i fase 9 kan på den måde betegnes som en grundlæggerfase opstået (oven på flyveandet) i en løs struktur, men inkluderer man udviklingen i faserne 10, 11 og 12, står det klart, at fase 9-gårdene blev opført omkring en rækkestruktur, som efterfølgende blev opretholdt gennem århundreder. Gennem faserne 9 til 12, hvor rækkestrukturen er tydelig, ses således en udpræget grad af huskontinuitet, som altså gør det fuldstændig klart, at der eksisterede bopladskontinuitet hen over overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ på Nr. Hedegård-byhøjen.

Med overgangen fra fase 12 til fase 14 foregik igen en nyordning af bebyggelsen, idet de eksisterende parceller blev opgivet til fordel for en række nyanlagte parceller længere mod nord.⁴⁶

På Nr. Hedegård kan altså udpeges to brud i bebyggelsesstrukturen. Det ene falder i ÆFRJ og det andet i YFRJ. I tiden på begge sider af den førromerske overgang kan imidlertid konstateres udtalte rækkestrukturer med evident bopladskontinuitet fra ÆFRJ til YFRJ.

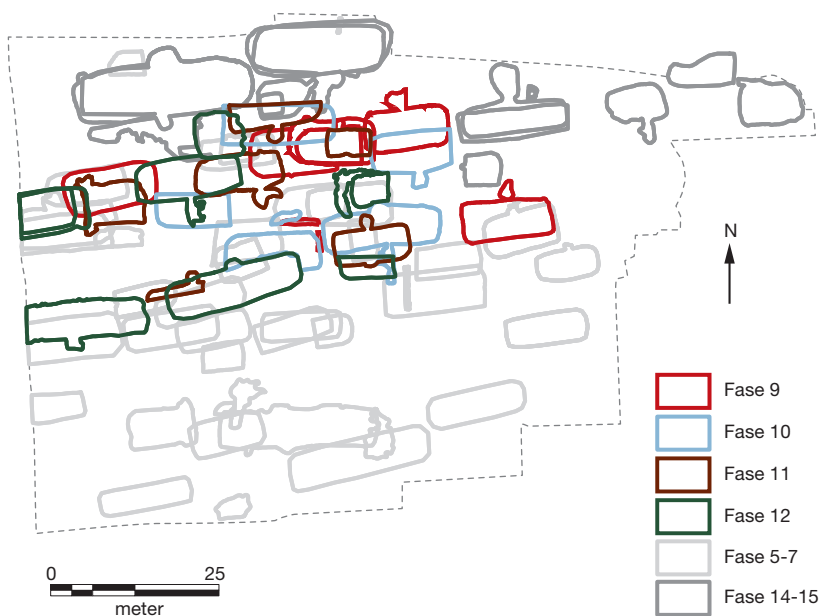

Fig. 5. Omrids af de udredte hustomter på byhøjen Nr. Hedegaard. Hustomterne i faserne 9-12 er fremhævet med unikke signaturer, mens hustomterne fra faserne 5-7 og 14-15 er slået sammen i bredere sekvenser. – Efter Runge 2009.

Outlines of the house sites identified at the tell site of Nørre Hedegaard. The house sites in phases 9-12 are highlighted with unique symbols, while those from phases 5-7 and 14-15 are combined into broader sequences.

Trandersgård

Ved Nordjyllands Historiske Museums udgravning af bebyggelsen ved Trandersgård, der blev foretaget i 2004 og 2005, blev i alt udredt 30 langhuse og 12 udhuse. Bebyggelsen strækker sig dateringsmæssigt fra YBZ til YR, og det samlede undersøgte areal er på ca. 15.200 m², fordelt på fem nordlige felter med et samlet areal på godt 6000 m² samt et sydligt felt på godt 9000 m². Langhusene på Trandersgård blev dateret med afsæt i stratigrafiske relationer, keramikfundene og hustypologien fra Nr. Tranders-byhøjen.⁴⁷ De daterede huse blev efterfølgende inddelt i ti tidsmæssigt udstrakte faser, som i forbindelse med dette arbejde er blevet sammenfattet under fire overfaser bestående af hustomterne fra henholdsvis YBZ, ÆFRJ, YFRJ og ÆRJ/YRJ.⁴⁸

I YBZ og ÆFRJ bestod bebyggelsen ved Trandersgård af en gård fra YBZ og seks gårde fra ÆFRJ, som nok ikke har eksisteret på samme tid (se fig. 6). Fire af de i alt syv ældste gårde (bl.a. gården fra YBZ) var placeret i hvert sit nordlige udgravningsfelt uden direkte anknævnninger til andre gårde/parceller,

Fig. 6. Omrids af de udredte hustomter i de fire overfaser på Trandersgård. – Efter Egholm 2008.

Outlines of the house sites identified in the four superior phases at Trandersgård.

hvilket gør det rimeligt at betegne dem som fire løst organiserede flyttegårde. De tre tilbageværende gårde fra ÆFRJ lå derimod på en N-S vendt række i den østlige del af det sydlige udgravningsfelt. Hvorvidt de tre gårde var samtidige eller afløste hinanden står ikke klart, men deres indbyrdes placering og bebyggelsesstrukturerne i de efterfølgende overfaser gør det rimeligt at karakterisere gårdene som grundlæggere af bopladskontinuiteten og stiftere af lokalitetens første parceller. Varigheden af de nye parceller viste sig dog at være noget forskellig. På sydfeltets nordligste parcel kan iagttages huskontinuitet mellem grundlæggergården fra ÆFRJ og en gård fra YFRJ, hvorefter parcellen angiveligt blev opgivet, mens den midterste parcel tilsyneladende blev sløjfet allerede ved fraflytningen af grundlæggergården i ÆFRJ.⁴⁹ Den sydligste gård fra ÆFRJ kan til gengæld ses som stifter af en parcel med en meget lang levetid, der strakte sig helt op i romertid. I YFRJ bestod bebyggelsen tilsyneladende af seks gårde, som nu alle var beliggende i sydfeltet, men igen

er det usikkert, hvor mange af dem som stod på samme tid. Tre af gårdene fra YFRJ kan knyttes til parcellerne med rod i ÆFRJ, mens de tre øvrige kan opfattes som grundlæggere af nye vestlige parceller, som fortsat blev benyttet i ÆRJ/YRJ, hvor der tilsyneladende igen blev udvidet mod vest. I forhold til overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ på Trandersgård kan altså ikke registreres et bebyggelsesmæssigt brud, idet man aner et kontinuert forløb, hvor gårdene fra YFRJ overordnet set respekterede den stedbundethed og de parceller, som var grundlagt af den sydlige gruppe af gårde i ÆFRJ.

Lykkensgård

Ved Aalborg Historiske Museums udgravning af bebyggelsen Lykkensgård i 2005 blev erkendt 16 langhuse samt syv økonomibygninger inden for et udgravningsfelt på 3500 m². Langhusene på Lykkensgård blev dateret med afsæt i stratigrafiske relationer og hustypologien fra Nr. Tranders-byhøjen.⁵⁰ De daterede huse blev efterfølgende inddelt i fire tidsmæssigt udstrakte faser. Fase 1 er dateret til overgangen mellem YBZ og ÆFRJ. Fase 2 er dateret til tidsrummet mellem en fremskreden del af ÆFRJ og en fremskreden del af YFRJ. Fase 3 er dateret til tidsrummet mellem en fremskreden del af YFRJ og overgangen til ÆR, mens fase 4 er dateret til ÆR.⁵¹

I tiden mellem YBZ og ÆFRJ bestod bebyggelsen på Lykkensgård af en enkelt flyttegård (se fig. 7). Derefter blev lokaliteten først bebygget igen i tiden mellem en fremskreden del af ÆFRJ og en fremskreden del af YFRJ, hvor der var opført to gårde på lokaliteten. Den nordlige fase 2-gård kan have fungeret som en løst organiseret flyttegård, mens fasens sydlige gård kan ses som stifter af en parcel med huskontinuitet. I fase 3 var den sydlige grundlæggerparcel fra fase 2 således atter bebygget, og i løbet af fasens korte tidsinterval blev tillige oprettet to nye parceller, der ganske vist kun var bebyggede i en fase. Når det alligevel er rimeligt at betegne de nye gårde fra den sene del af YFRJ som indordnet på parceller, så skyldes det, at de sammen med bebyggelsen på grundlæggerparcellen var arrangeret på en række. Ved overgangen til fase 4 i ÆR var det kun grundlæggerparcellen, der bestod, mens de senest ankomne parceller som nævnt ophørte. Til gengæld blev nu oprettet tre nye parceller, arrangeret på en Ø-V vendt række umiddelbart nord for grundlæggerparcellen. Bosættelsesområdet, som nu bestod af fire parceller, var efterfølgende bebygget i to-tre husfaser, inden pladsen blev forladt i løbet af ÆR.

Dateringen af fase 2 til tiden mellem en fremskreden del af ÆFRJ og en fremskreden del af YFRJ betyder, at det ikke umiddelbart kan afklares, hvorvidt der var bopladskontinuitet fra ÆFRJ til YFRJ på Lykkensgård-bebyggelsen, eller om der her er tale om en bosættelse, der blev grundlagt i løbet af YFRJ.

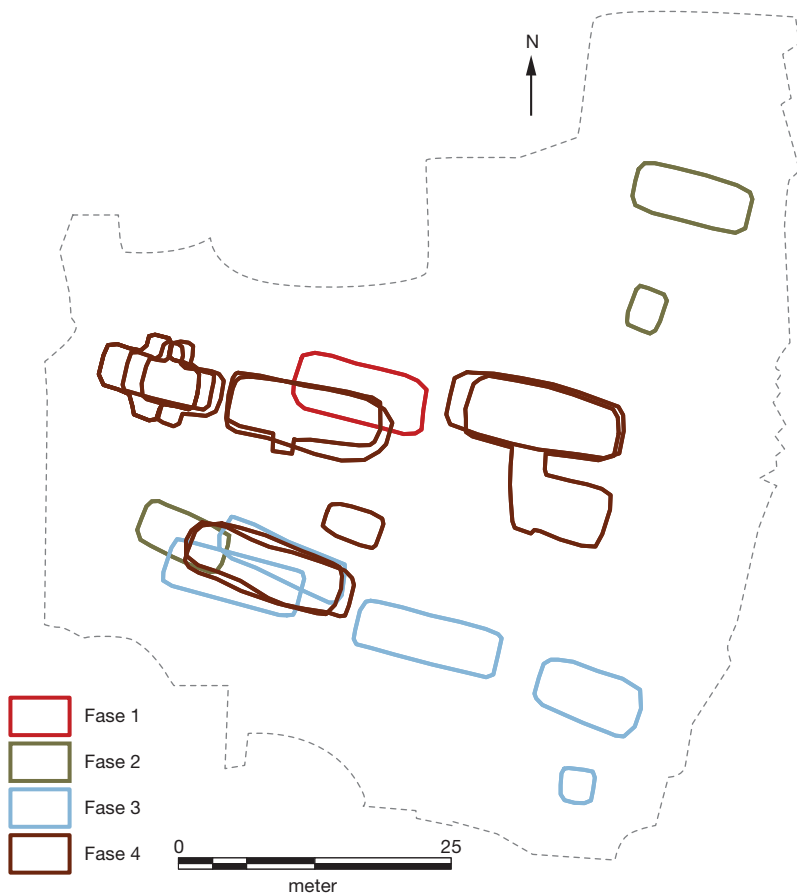

Fig. 7. Omrids af de udredte hustomter i de fire faser på Lykkensgård – Efter Guldager 2005.

Outlines of the house sites identified in the four phases at Lykkensgård.

Klovenhøj

Ved Vesthimmerlands Museums udgravning af lokaliteten Klovenhøj i 2005 blev udgravet 18 langhuse og syv mindre huse. Det undersøgte areal var på 2200 m² og bestod af felt 1 på 1200 m² og felt 2 på 1000 m². I felt 1 blev fundet et treskibet langhus og en økonomibygning, som begge er dateret til førromersk jernalder, mens der i felt 2 blev udgravet 17 langhuse og seks mindre huse, der er dateret til tiden ÆFRJ-ÆRJ. Langhusene fra felt 2 er dateret ved hustypologiske, keramiske samt stratigrafiske iagttagelser, og på den baggrund er hustomterne fra felt 2 blevet henført til en af tre tidsmæssigt udstrakte faser, hvor fase 1 omfatter hustomter fra ÆFRJ og YFRJ, mens fase 2 består af huse fra YFRJ og ÆRJ og fase 3 af huse fra ÆRJ.

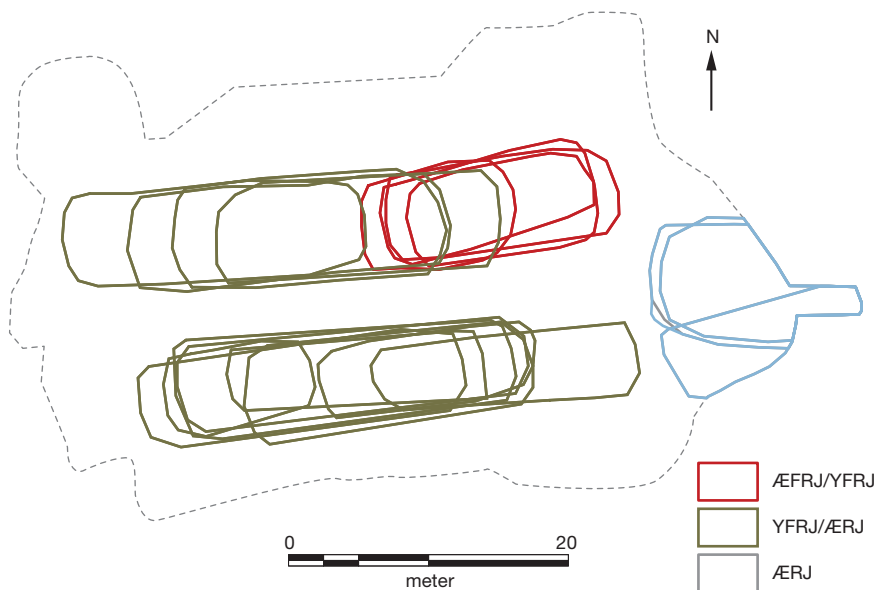

Fig. 8. Omrids af de udredte hustomter i de tre faser på Klovenhøj. – Efter Therkildsen 2005a.

Outlines of the house sites identified in the three phases at Klovenhøj.

Mens gården fra felt 1 må opfattes som en flyttegård, så blev bosættelsen i felt 2 grundlagt i ÆFRJ, hvor der blev oprettet en parcel med huskontinuitet fra ÆFRJ til ÆRJ (se fig. 8). I YFRJ fik grundlæggergården følgeskab af endnu en gård, som muligvis kan være udskilt fra grundlæggergården. Den nye gård blev anlagt umiddelbart syd for langhuset på grundlæggerparcellen, hvorefter de to langhuse blev genopført kontinuerligt på præcis de samme steder indtil ÆRJ, hvor der blev oprettet en ny parcel mod øst. Hvorvidt der i ÆRJ var tale om tre samtidigt bebyggede parceller er dog uvist.

I forhold til overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ er således erkendt bopladskontinuitet med en særdeles fasttømret parcelstruktur på Klovenhøj.

Perspektiverende diskussion

Med fokus på dataudtræk fra udgravningsresultaterne fra en række nordjyske bebyggelser fra ældre jernalder, blev der i de indledende diskussioner i dette arbejde foretaget en gennemgang af, hvorvidt der kunne anes et brud i bopladskontinuiteten på overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ. Ud fra i alt 36 bopladser blev påtruffet 13 lokaliteter, hvor ældste langhus var dateret til tiden før overgangen ÆFRJ-YFRJ, samtidig med at yngste langhus var dateret til

tiden efter overgangen. Derved stod det klart, at mere end en tredjedel af de udvalgte bebyggelser på den ene eller anden måde havde haft et tidsmæssigt forløb hen over den diskuterede overgang, der i flere arbejder er omtalt som en tid præget af omstruktureringer og brud inden for flere dele af samfundet. En kritisk gennemgang af princippet bag ældste/youngste langhus-registreringerne godtgjorde imidlertid, at registreringerne havde sammenføjet bebyggelserne i brede tidsrum, som der udmærket kunne være tidsmæssige huller inden for. Det var derfor på ingen måde en selvfølge, at der rent faktisk havde været bebyggelsesmæssig kontinuitet fra ÆFRJ og ind i YFRJ. Næste trin i diskussionerne blev derfor foretaget som mere udførlige intrasite-analyser af bebyggelsesudviklingen på fem (af de førnævnte 13) lokaliteter, og i den forbindelse blev der påvist bopladskontinuitet fra ÆFRJ og ind i YFRJ på lokaliteterne Nr. Tranders, Nr. Hedegaard, Trandersgård og Klovenhøj. Kun gjaldt det ikke på lokaliteten Lykkensgård, som tilsyneladende ikke havde været bebygget i ÆFRJ.

Gennemgangen af landsbyfaserne på Nr. Tranders-byhøjen viste, at den bebyggelsesstrukturelle organisation på lokaliteten var fasttømret allerede fra og med ÆFRJ. Samtidig blev det godtgjort, at der ikke indtraf bebyggelsesstrukturelle ændringer på overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ. På pladsen som helhed var der altså tale om en yderst begrænset bebyggelsesstrukturel udvikling fra fase I i ÆFRJ til fase XIV i ÆRJ. På Nr. Hedegaard var sporene efter den fasttømrede struktur i tiden omkring overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ endnu tydeligere. Her blev de samme parceller således bebygget kontinuerligt gennem fire bopladsfaser, der begyndte i ÆFRJ og sluttede i YFRJ, og her var huskontinuitet en fremtrædende del af praksis. For Nr. Hedegaards vedkommende kan der med al rimelighed peges på, at overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ dermed indtraf inden for den vel mest statiske periode i bebyggelsens 6-700 år lange levetid. Også på Klovenhøj var den fasttømrede struktur en realitet allerede i ÆFRJ. Her var grundlæggerparcellen således bebygget kontinuerligt i århundreder, og også her skete det med en udpræget grad af huskontinuitet fra ÆFRJ og ind i YFRJ. Først senere, i løbet af YFRJ og ÆRJ, blev der oprettet nye parceller. På Trandersgård var situationen lidt en anden. Her fungerede de nordlige gårde fra ÆFRJ angiveligt inden for et fællesskab af løst strukturerede flyttegårde, mens de sydlige gårde fra samme tidsafsnit må regnes for grundlæggere af en række gårdparceller til en stedbundet bebyggelse, der ikke ophørte førend i YRJ. Da der som bekendt er tale om tidsmæssigt udstrakte faser, kan det ikke afgøres hvilke gårde inden for Trandersgårds forskellige faser, der eksisterede på samme tid, men overordnet tegner sig et billede af en bebyggelse, der hele tiden udviklede sig – uden at

der af den grund kan peges på et eller flere tidspunkter med væsentlige brud eller ændringer af bebyggelsesstrukturerne.

Herefter kan det konkluderes, at den ofte hårdt optrukne skillelinje mellem ÆFRJ og YFRJ ikke er synlig som et brud i hverken bopladskontinuiteten eller i form af overregionale strukturforandringer på de nordjyske bebyggelser, som de er repræsenteret af materialet i dette arbejde. De forskellige omstruktureringer, som er erkendt på pladserne, syntes således at foregå autonomt og på vilkårlige tidspunkter, hvilket bl.a. var tilfældet på Nr. Hedegård, hvor de to brudhorisonter jo udspillede sig i forbindelse med sandflugthorisonterne. Resultatet af diskussionerne i dette arbejde peger dermed i retningen af, at den bebyggelsesstrukturelle udvikling på bosættelserne i førromersk jernalder i Nordjylland først og fremmest var resultat af praksisser og beslutninger, som foregik på landsbyniveau.

Afslutningsvis skal det nævnes, at diskussionerne i dette arbejde ikke bør opfattes som et (ensidigt) bidrag til en bagatellisering af de mange argumenter, som tilsammen antyder, at overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ virkelig havde betydning som mere og andet end blot en overgang i et (nutidigt) kronologisystem. At tidsbestemte udviklingsprocesser således gjorde sig gældende i Nordjylland i ældre jernalder står klart ved den omstændighed, at der i et langtidsperspektiv kan anes væsentlige bebyggelsesmæssige forandringer, idet fænomener som huskontinuitet og parcellering jo i langt højere grad har vist sig at være knyttet til YFRJ/ÆRJ end til ÆFRJ. Og mere specifikt i forhold til tiden omkring overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ, så bør de tidligere omtalte ændringer af gravskikken og de mange moselig fra tiden omkring 200 f.Kr. ikke overses,⁵² ligesom også opførelsen af de første tørvebyggede/nedgravede huse i Nordjylland tyder på,⁵³ at nye sæder og skikke virkelig gjorde sit indtog i tiden omkring overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ. Dertil kommer, at de massive ændringer af den materielle kultur på overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ, som beskrevet af C.K. Jensen, fortsat må anses som pålidelige forskningsresultater, der bl.a. understøttes i N. Haues arbejde med Nr. Tranders, hvor der også blev bemærket et egentligt brud i den keramiske tradition, svarende til overgangen mellem ældre og yngre FRJ.⁵⁴

Måske de nordjyske samfund i førromersk jernalder formåede at overkomme den "opståede krise" på overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ, uden at det gik ud over bopladskontinuiteten, og uden at modsvaret på udfordringerne kan registreres som overregionale strukturelle forandringer i det indsamlede bopladsmateriale. Måske de nordjyske bopladser med deres lange bopladskontinuitet og deres kontinuerlige udviklingsforløb derved bør opfattes som afvigere i forhold til udviklingen længere mod syd. I den forbindelse er der dog brug

for en fremlæggelse af de bebyggelsesstrukturelle forhold på bopladserne i Midt- og Sønderjylland på overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ.

NOTER

I forbindelse med dette arbejde skal der lyde en særlig tak til Per Lysdahl fra Vendsyssel Historiske Museum, Niels Haue, Lars Egholm, Torben Sarauw og Lars Nørbach fra Nordjyllands Historiske Museum, Mads Runge fra Odense Bys Museer, Bjarne Henning Nielsen, Lars Rasmussen og Hanne Rasmussen fra Vesthimmerlands Museum, Claus Kjeld Jensen fra Vårde og Omegns Museum samt (specialevejleder) Mads Holst fra Aarhus Universitet/Moesgaard Museum.

Tak skal også lyde til udgravningslederne på de 36 udvalgte lokaliteter og tak til Elisabeth Munksgaard Fonden og Nordjyllands Historiske Museum for økonomisk støtte til udarbejdelse af artiklen.

1. Anvendte forkortelser for arkæologiske perioder i dette arbejde: YBZ=yngre bronzealder, ÆJ=ældre jernalder, ÆFRJ=ældre førromersk jernalder, YFRJ=yngre førromersk jernalder, ÆRJ=ældre romersk jernalder, YRJ=yngre romersk jernalder.
2. Se f.eks. Becker 1977b; Hedeager 1992; Jensen 2003; Lund 1988; Ethelberg 2003; Rindel 1999; Webley 2008.
3. Jensen 2005a/b (C.K. Jensens ph.d.-afhandling blev afleveret 1995. Publiceringen fandt sted i 2005).
4. Se f.eks. Haue 2012; Lund 2009; Nielsen 1996; Runge 2009; Webley 2008.
5. Se f.eks. Becker 1971; Hvass 1983, 1985, 1993.
6. Se f.eks. Becker 1977, 1982, 1983; Lund 1994; Mikkelsen 1999; Rindel 1999.
7. Betegnelsen "flyttegård" er hentet fra Nielsen 2012.
8. Gerritsen 2003.
9. Becker 1977; Thrane 1977.
10. Holst 2000.
11. Vedel 1872.
12. Montelius 1893, 1896; Neergaard 1916.
13. Brøndsted 1940.
14. Jensen 1992, s. 57.
15. Martens 1997, s. 121.
16. Jensen 205a/b; Martens 1997.
17. Haue 2012; Jensen 2005a-b; Martens 1997.
18. Haue 2012; Jensen 2005a; Nielsen 2008. Bemærk: Korrelationen mellem toperiodesystemerne fra J. Martens (1997), C.K. Jensen (2005a/b) og N. Haue (2012) gælder kun i forhold til det absolut øverste niveau inden for perioden, hvilket vil sige i forhold til overgangen mellem ÆFRJ og YFRJ. De tre systemer er således alle underinddelt flere gange, men sammenligninger/korrelationer mellem disse kronologiske underafsnit/faser er ikke forsøgt indlemmet i dette arbejde. I forhold til korrelationen mellem toperiodesystemerne og treperiodesystemet fra C.J. Becker (1961) gør samme forhold sig gældende: Der er i dette arbejde udelukkende fokuseret på at korrelere ÆFRJ og YFRJ med treperiodesystemets overordnede tidsafsnit, hvilket vil sige perioderne I, II og III.

19. Jensen 2005a, s. 172ff.
20. Jensen 2005a, s. 174.
21. Jensen 2005a.
22. Konstantin 2013.
23. Se note 2.
24. Webley 2008.
25. Se f.eks. Brøndsted 1960, Hatt 1937, Lysdahl 1971, Thrane 1977.
26. Andersen og Voss 1963; Kaul 1999; Lund 1984; Nielsen 1996; Nielsen og Rasmussen 1986; Runge 2009.
27. Kjær 1981; Olesen 1982.
28. Jensen 2005b, appendix C1-7.
29. Webley anvender Claus Kjeld Jensens kronologisystem.
30. Webley 2008, s. 34f.
31. Webley 2008.
32. For yderligere omtale af de tre kriterier, se: Nielsen 2008.
33. Med artiklens omtale af forhold på Skårup, Smedegård, Øster Helligsøgård og Nørre Nordentoft bør stå klart, at bebyggelser fra Thy i et eller andet omfang er inddraget i tolkningerne, selvom udgravninger fra Thisted Museum altså ikke blev valgt til i forbindelse med udvælgelsen af lokaliteter.
34. "T" for totaludgravet, "P" for partielt udgravet.
35. De anvendte tidsangivelser fra beretningen er bibeholdt.
36. De anvendte tidsangivelser fra beretningen er bibeholdt.
37. Afhængig af optællingsmetoden kan en bebyggelse med to langhuse i hver fem faser være opgjort som enten to eller ti langhuse. I forbindelse med denne dataindsamling anses de enkelte husfaser som værende et (selvstændigt) langhus. Men selv med optællingsmetoden på plads opstod vanskeligheder. I beretningen til VMÅ 1646 Højgård I var antallet af langhuse f.eks. opgjort til syv langhuse i 2-3 faser. Det samlede antal langhuse på lokaliteten kunne dermed opgøres til mellem 14 og 21. På de lokaliteter, hvor antallet af langhuse er opgjort som på Højgård I, er det laveste sikre antal langhuse angivet. Det betyder, at registreringen af langhuse på den omtalte lokalitet er opgjort til 14.
38. Registreringen "hk" betyder, at fænomenet er omtalt i beretningen. Cellerne uden registrering betyder, at beretningen ikke omtaler fænomenet.
39. Er antallet i cellerne lig med 1, betyder det, at alle lokalitetens langhuse er dateret indenfor den samme kronologiske fase. Således er samtlige ti langhuse på lokaliteten VMÅ 2172 Vormdalgård dateret "bredt" til tidsrummet førromersk jernalder per. III-ældre romertid. Tilsvarende angiver tallet 14 ud for ÅHM 4473 Nr. Tranders, at bebyggelsen er blevet opsplittet i 14 kronologiske bebyggelsesfaser.
40. Se f.eks. Hedeager 1992; Jensen 2003; Jensen 2005a; Webley 2008.
41. Webley 2008.
42. Haue 2012; Jensen 2005a/b; Martens 1997.
43. Haue 2012.
44. Haue 2012.
45. I gennemsnittet er ikke taget højde for varigheden af sandflugtsfaserne. Mads Runge opfatter fase 8-sandflugten som en midlertidig opgivelse af lokaliteten. Hvor lang tid, lokaliteten var ubebygget, vides ikke, men der var sandsynligvis tale om en

- periode, som var noget kortere end gennemsnittet for bebyggelsesfaserne. Fygnin-
gen i fase 13 tolkes som en længerevarende begivenhed, der foregik samtidig med
bebyggelsesfaserne 12, 14 og 15 (Haue 2012; Runge 2009).
46. Runge 2009.
 47. Den hustypologiske udredning på Trandersgård foregik med afsæt i: Haue 2004.
 48. Blandt de ti udredte faser på Trandersgård sås flere tidsmæssige overlap. Overlap-
pene skal opfattes derhen, at de enkelte hustomter er forsøgt "anbragt" med så
snæver en dateringsramme som mulig. De ti faser: Fase Æ1=1000-500 f.Kr., fase
Æ2=500-150 f.Kr., fase Æ3=300-150 f.Kr., fase Æ4=200-50 f.Kr., fase Æ5=150-1,
fase Y1 50 f.Kr. – 50 e.Kr., fase Y2=1-50 e.Kr., fase Y3=1-100 e.Kr., fase Y4-5=100-
250/300 e.Kr. (Egholm 2007). I dette arbejde består overfaserne af: YBZ=Æ1.
ÆFRJ=Æ2-Æ3. YFRJ=Æ4-Æ5. ÆRJ-YRJ=Y1-Y5.
 49. Det kan overvejes, hvorvidt den midterste gård fra ÆFRJ var placeret på sin egen
parcel, eller om langhuset har hørt til overfasens nordlige eller sydlige parcel.
 50. Den hustypologiske udredning på Lykkensgård foregik med afsæt i: Haue 2004.
 51. Guldager 2005.
 52. Mannering 2009.
 53. Også på lokaliteten Skårup, som tidligere har været omtalt i artiklen, er fundet
tørvehuse. Også her blev de opført i tiden omkring overgangen mellem ÆFRJ og
YFRJ (Kjær 1981, Olesen 1982). Det er imidlertid ikke uden problemer herefter
(udelukkende) at knytte de tørvebyggede/nedgravede huse til tiden omkring den
førromerske overgang, idet begge hustyper tillige kendes fra ÆFRJ (Egholm 2008,
Haue 2012). Igen kan der måske være en tendens i materialet, hvor tørvehusene og
de nedgravede huse bliver stadig mere almindelige i løbet af førromersk jernalder,
hvorfor der også kan tales om en udbredt grad af autonomi på bebyggelserne i for-
hold til, hvornår man valgte at skifte til den "nye" (bedre isolerede?) byggeskik.
 54. Haue 2012, s. 135.

LITTERATUR

- Andersen, H. og O. Voss 1963: "Byhøj". *Skalk*, nr. 3, s. 8-11.
- Becker, C.J. 1971: Früheisenzeitliche Dörfer bei Grøntoft, Westjütland. 3. Vorbericht:
Die Ausgrabungen 1967-68. *Acta archaeologica* 42, s. 79-110.
- Becker, C.J. 1977: Problemer om bosættelsen i dansk jernalder. Hvad kan gravfundene
sige om de aktuelle problemer? I: H. Thrane, (red.): *Kontinuitet og bebyggelse*. Beret-
ning fra et symposium d. 12.-14. maj 1977, afholdt af Odense Universitet, s. 29-38.
Odense.
- Becker, C.J. 1961: *Førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland*. København.
- Becker, C.J. 1982: Ein Einzelhof aus der jüngeren vorrömischen Eisenzeit in Westjüt-
land. *Offa* 37, s. 59-62.
- Becker, C.J. 1983: Enkeltgård og landsby i Danmarks ældre jernalder. I: T.G. Jeppesen
m.fl. (red.): *Gårdens udvikling fra jernalder til nyere tid*, s. 5-16. Odense.
- Brøndsted, J. 1940: *Danmarks Oldtid*. Bd. III. Jernalderen. København.
- Brøndsted, J. 1960: *Danmarks Oldtid*. Bd. III. Jernalderen. København.
- Ethelberg, P. 2003: Gården og landsbyen i jernalder og vikingetid (500 f.Kr.-1000 e.Kr.)
I: P. Ethelberg m.fl. (red.): *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Jernalder, Vikingetid &
Middelalder*, s.123-373. Haderslev.

- Gerritsen, F. 2003: *Local identities. Landscape and community in the Late Prehistoric Meuse-Demer-Scheldt region*. Amsterdam.
- Hatt, G. 1937: *Landbrug i Danmarks Oldtid*. København.
- Hedeager, L. 1992: *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat*. Aarhus.
- Holst, M.K. 2000: Tid og forandring i jernalderens bebyggelser. *Arkæologiske udgravninger i Danmark 1999*, s. 21-31.
- Hvass, S. 1983: Vorbasse: The development of a settlement through the first millennium A.D. *Journal of Danish archaeology* 2, s. 127-136.
- Hvass, S. 1985: *Hodde: Et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder*. København
- Hvass, S. 1993: Bebyggelsen. I: B. Storgaard og S. Hvass (red.): *Da klinger i muld : 25 års arkæologi i Danmark*. København, s. 187-194.
- Jensen, C.K. 1992: Om behovet for en nyvurdering af den førromerske kronologi. *LAG* 3, 1992, s. 53-73.
- Jensen, C.K. 2005a: *Kontekstuel kronologi – en revision af det kronologiske grundlag for førromersk jernalder i Sydskandinavien. Bind 1 - tekst*. Højbjerg.
- Jensen, C.K. 2005b: *Kontekstuel kronologi – en revision af det kronologiske grundlag for førromersk jernalder i Sydskandinavien. Bind 2 - appendices*. Højbjerg.
- Jensen, J. 2003: *Danmarks Oldtid, Ældre Jernalder 500 f. Kr.- 400 e.Kr.* København.
- Kaul, F. 1999: Vestervig – an Iron Age village mound in Thy, NW Jutland. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.): *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Aarhus, Denmark, May 4-7 1998*. Højbjerg.
- Kjær, J. 1981: Årsberetninger: Museet for Thy og Vester Han Herred. *Historisk Årbog for Thy og Mors og Vester Han Herred*, s. 103-113.
- Konstantin-Hansen, N.H. 2013: Migration i førromersk jernalder. *Kuml* 2013, s. 9-40.
- Lund, J. 1984: Nedgravede huse og kældre i ældre jernalder. *Hikuin* 10, s. 57-82.
- Lund, J. 1988: Jernalderens bebyggelse i Jylland. I: U. Näsman m.fl. (red.): *Folkevanedringsstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder*. Aarhus, s. 139-167.
- Lund, J. 1994: Enkeltgård og – eller landsby? I: J. Lund m.fl. (red.): *Sandflugt, dyrkelse og bebyggelse i Limfjordsområdet*. Limfjordsprojektet. Rapport nr. 7. Aarhus, s. 91-109.
- Lund, J. 2009: Byhøje og andre stedbundne bebyggelser. I: M. Runge 2009: *Nørre Hede-gård – En nordjysk byhøj fra ældre jernalder*. Højbjerg.
- Lysdahl, P. 1971: Vendsyssel som lokalgruppe i ældre romersk jernalder. I: C. Nørlykke (red.): *Brudstykker. Holger Friis tilegnet*. Hjørring, s. 85-108.
- Mannering, U. m.fl. 2009: Om datering af mosefundne lig og beklædningsdele. *Kuml* 2009, s. 103-125.
- Martens, J. 1997: The Pre-Roman Iron Age in North Jutland. I: J. Martens (red.): *Chronological problems of the pre-roman Iron Age in Northern Europe: symposium at the institute of Prehistoric and Classical Archeology, University of Copenhagen, December 8, 1992. Arkæologiske skrifter* 7. København, s. 107-136.
- Mikkelsen, D.K. 1998: Bopladsudgravninger: en forskningsmæssig status. *AUD* 1997, s. 7-20.
- Mikkelsen, D.K. 1999: Single farm or village? Reflections on the settlement structure of the Iron Age and Viking Periode. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.): *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Højbjerg. s. 177-193.

- Montelius, O. 1893: Öfversigt öfver den nordiska forntidens perioder, intill kristendomens införande. *Svenska Fornminnesföreningens Tidsskrift*, bd. 18, 1891-1893.
- Montelius, O. 1896: Den nordiska Jernaldernes kronologi. *Svenska Fornminnesföreningens Tidsskrift*, bd. 9.
- Neergaard, C. 1916: Sønderjyllands Jernalder. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1916*, s. 227-302.
- Nielsen, J og M. Rasmussen 1986: *Sejlfloed – en jernalderlandsby ved Limfjorden*. Aalborg
- Nielsen, B.H. 1996: Smedegård – en byhøj fra den ældre jernalder ved Nors. *Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred. 1996*, s. 51-60.
- Nielsen, B.H. 2012: Bebyggelse og bosættelse i Vesthimmerland i yngre bronzealder og ældre førromersk jernalder. I: M. Mikkelsen m.fl. (red.): *Bebyggelsen i yngre bronzealderens lokale kulturlandskab*. Viborg og Holstebro, s. 141-150.
- Olesen, L.H. 1982: Jernalder-brandtomter i Skårup, Thy. *Antikvariske studier 5. Fortidsminder og Bygningsbevaring*, s. 253-254.
- Rindel, P.O. 1999: Development of the village community 500 BC-100 AD in west Jutland, Denmark. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.): *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Højbjerg, s. 79-99.
- Runge, M. 2009: *Nørre Hedegård – En nordjysk byhøj fra ældre jernalder*. Højbjerg.
- Thrane, H. 1977: Afsluttende bemærkninger. I: H. Thrane (red.): *Kontinuitet og bebyggelse. Beretning fra et symposium d. 12.-14. maj 1977, afholdt af Odense Universitet*, s. 117-123. Odense
- Vedel, E. 1872: Den ældre Jernalders Begravelser paa Bornholm. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Webley, L. 2008: *Iron Age Households. Structure and Practice in Western Denmark, 500 BC-AD 200*. Højbjerg.

UTRYKT KILDEMATERIALE

- Andersen, L. 2002: Beretning over VHM 036 Øksenhede.
- Andersen, T.Z. 1995: Beretning over ÅHM 3439 Præstegårdsmarken.
- Birkedahl, P. 1997: Beretning over ÅHM 2234 Ellidshøj.
- Clemmensen, B. 2004: Beretning over VMÅ 2448 Svenstrupgårde 2.
- Clemmensen, B. 2006a: Beretning over VMÅ 2450 Bauehøj 1.
- Clemmensen, B. 2006b: Beretning over VMÅ 2474 Svenstrup Gårde 3.
- Clemmensen, B. 2006c: Beretning over VMÅ 2533 Tinggård 2.
- Egholm, L. 2006: Beretning over ÅHM 5380 Trandersgård.
- Egholm, L. 2007: Trandersgårdbopladsen og de nedgravede huse – en analyse af de nedgravede huses funktion og konstruktion med udgangspunkt i faseinddelingen af en ældre jernalders boplads ved Aalborg. Upubliceret hovedfagsspeciale ved Forhistorisk Arkæologi, Moesgaard.
- Guldager, L. 2005: Beretning over ÅHM 5406 Lykkensgård.
- Haue, N. 2004: Huskronologi og faseudredning på byhøjen Nr. Tranders, Aalborg. Upubliceret hovedfagsspeciale ved Forhistorisk Arkæologi, Moesgaard.
- Haue, N. 2012: Jernalderens samfund i Nordjylland – belyst med udgangspunkt i byhøjen Nr. Tranders, Aalborg. Upubliceret ph.d.-afhandling. Afdeling for Kultur og Samfund, afdeling for arkæologi. Moesgaard.
- Jensen, S.Ø. 1987: Beretning over VHM 133/1954 Ramsgård.

- Jensen, X.P. 1995: Beretning over VMÅ 2098 Kimbrergården.
- Johansen, E. 1985: Beretning over ÅHM 1368 Hjortdal.
- Johansen, E. 1987: Beretning over ÅHM 735 Kølby.
- Johansen, E. 2000: Beretning over ÅHM 1693 Overgaard.
- Jørgensen, C.Å. 1987: Beretning over VMÅ 668 Grårupgård.
- Jørgensen, C.Å. 1991: Beretning over VMÅ 1391 Tolstrup Hede.
- Jørgensen, C.Å. 1992: Beretning over VMÅ 1318 Langagergård.
- Jørgensen, C.Å. 1996: Beretning over VMÅ 1176 Alstrup Overgård.
- Klingenberg, S. 1992: Beretning over VMÅ 1646 Højgård I.
- Klingenberg, S. 1996: Beretning over VMÅ 1669 Højgård II.
- Klingenberg, S. 2000: Beretning over VMÅ 058 Tolstrup.
- Lindblom, C. 2005: Beretning over VMÅ 2458 Bjørnstrup.
- Michaelsen, K.K. 1987: Beretning over VHM 252/1986 Sdr. Ravnstrup.
- Mikkelsen, P.H. 1987: Beretning over VMÅ 681 Havbro Vestergård.
- Nielsen, B.H. 2003: Beretning over VMÅ 2403 Næsborg.
- Nielsen, S.K. 2008: Bebyggelsesstrukturens udvikling i Nordjylland i førromersk jernalder – kontinuitet og brud. Upubliceret hovedfagsspeciale ved Forhistorisk Arkæologi, Moesgaard.
- Pedersen, L. 1999: Beretning over VMÅ 2172 Vormdalgård.
- Runge, M. 1999: Beretning over ÅHM 3844 Nr. Hedegård.
- Runge, M. 2003a: Beretning over ÅHM 5131 Hyldal 1.
- Runge, M. 2003b: Beretning over ÅHM 5142 Hyldal 2.
- Therkildsen, N. 2005a: Beretning over VMÅ 2415 Klovenhøj.
- Therkildsen, N. 2005b: Beretning over VMÅ 2451 Baunchøj 3.
- Therkildsen, N. 2007: Beretning over VMÅ 2416 Svenstrup Gårde 1
- Thorup, P. 1996: Beretning over VMÅ 1135 Sundhøjgård.
- Trier, T. 2006: Beretning over ÅHM 5401 Sønder Tranders.
- Westphal, J. 2002: Beretning over VMÅ 2329 Hjortemarken 1.

Settlement structures at the transition from the Early Pre-Roman Iron Age to the Late Pre-Roman Iron Age in northern Jutland – disjunction or continuity?

The intermediary stage between the Early Pre-Roman Iron Age (EPRIA) and the Late Pre-Roman Iron Age (LPRIA) in Jutland (c. 200 BC) has often been described as being characterised by major developments, manifested in changes in the structural organisation of settlements. These changes have been most acutely described by C.K. Jensen in his PhD thesis of 1995, in which this intermediary stage is described as a short period characterised by great social transformations, manifested by marked interruption in settlement continuity all over southern Scandinavia.

However, a number of EPRIA settlements have been excavated in recent years that appear to have been continuous during the LPRIA and into the Early Roman Iron Age (ERIA), thereby contradicting this disjunction theory. Based on evidence from Pre-Roman Iron Age settlements in northern Jutland, this article discusses whether settlement discontinuity in the intermediate stage between the EPRIA and LPRIA can be confirmed or whether the development was characterised by continuity. Data are employed from 36 Early Iron Age settlements in northern Jutland (figs. 1-2), followed by a more detailed survey of five settlement localities.

In his development of a chronology for southern Scandinavia in the Pre-Roman Iron Age, C.K. Jensen found a general discontinuity in the archaeological record at the transition between the EPRIA and LPRIA. This was so major that it could only reflect a radical change in the be-

haviour and actions of the people who, in the Pre-Roman Iron Age, had made, used and deposited these objects. According to C.K. Jensen the discontinuity in the settlements evident at this time, was so extensive that only two special settlements showing continuity from the EPRIA to LPRIA are known from southern Scandinavia, i.e. “Borremose” (*a fortified settlement*) and “Smedegård” (a tell site), both situated in northern Jutland.

As a possible explanation for this significant break, C.K. Jensen refers to one or more major volcanic eruptions that took place around 200 BC. The essence of his theory is that the reduced solar radiation resulting from this led to crop failure and that the consequent famine provoked great changes. C.K. Jensen follows this line of argument to its utmost, but other researchers have also accepted that a number of striking social changes occurred around the 3rd or at the beginning of the 2nd century BC, resulting in substantial changes in the structural organisation of settlements. Most recently, this subject has been thoroughly addressed for Pre-Roman Iron Age settlements in Jutland by L. Webley. He describes the intermediate stage between the EPRIA and LPRIA as a time of transformation between two different types of structural organisation of settlements: Settlements from the EPRIA are seen as ‘wandering relatively dispersed farmsteads’, while those after the transition to the LPRIA are described as being ‘long-lived and nucleated’, with many being based on continuously occupied farm

plots. C.K. Jensen thereby perceives the intermediate stage between the EPRIA and LPRIA as a clear interruption in settlement continuity, while L. Webley (and others) goes no further than describing this intermediate stage as an important dividing line that merely emphasises a reorganisation of structural practices with regard to settlements. These two explanations are not though necessarily mutually exclusive. On the contrary, one could be tempted to say that they can be perceived as separate hypotheses that, together, reinforce the conclusion that the time around the transition from the EPRIA to LPRIA was characterised by considerable structural changes in the settlements in Jutland.

Focusing on northern Jutland, it is worth noting that the two exceptions to C.K. Jensen's arguments, Borremose and Smedegård, are both situated here. Moreover, further exceptions have been added since 1995, when C.K. Jensen produced his PhD thesis, so that today we can refer to at least six settlements in northern Jutland showing continuity from the EPRIA to LPRIA. At the same time, it has become apparent that nucleated long-lived settlements began to appear as early as the EPRIA in at least a few locations in northern Jutland.

If C.K. Jensen's Pre-Roman disjunction theory is to have general validity in northern Jutland, the lifetime of settlements founded in the Late Bronze Age (LBA)/EPRIA should end at the transition to the LPRIA, at the latest. However, based on the earliest-latest dates for the longhouses at 36 chosen settlements, no such break could be identified at that time. At 17 of the 36 settlements, where the earliest longhouse was dated to the LBA/EPRIA (fig. 1 nos. 1-17), the latest longhouse at 13 of the 17 sites (fig.1 nos. 5-17) was thereby dated to either the LPRIA, ERIA or Late Roman Iron Age (LRIA). On the

basis of this record, it is evident that there was usually settlement continuity from the EPRIA to LPRIA on those of the selected sites that were founded in the LBA/EPRIA. A possible source of error should, however, be mentioned here: Even though a break in settlement during the intermediate stage between the EPRIA and LPRIA cannot be demonstrated in the archaeological record, it may very well exist nevertheless. This is because the simple recording of, respectively, the earliest and latest longhouses at these sites combines the evidence into broad time periods, within which there may very well be sequential holes. Five settlements were therefore subsequently selected for intra-site analysis of the settlement structures during the intermediate stage between the EPRIA and LPRIA: Nørre Tranders, Nørre Hedegård, Trandersgård, Lykkensgård and Klovenhøj.

Analysis of the various village phases of the Nørre Tranders tell site (fig. 4) revealed that the structural organisation of the settlement was stable here from the EPRIA onwards. At the same time, it could be demonstrated that structural changes in settlement did not occur during the intermediate stage between the EPRIA and LPRIA. On the site as a whole, there was consequently very limited structural settlement development from phase I in the EPRIA to phase XIV in the ERIA. At Nørre Hedegaard, the traces of a stable structure around the intermediate stage between the EPRIA and LPRIA are even clearer (fig. 5). Here, the same plots were continuously occupied throughout four settlement phases, beginning in the EPRIA and ending in the LPRIA, and house continuity constituted a prominent part of this practice. As far as Nørre Hedegaard is concerned, it can therefore be reasonably indicated that the intermediate stage between the EPRIA and LPRIA fell within what was probably

the most stable period in the 6-700 year life of the settlement. At Klovenhøj too, a stable structure was a reality as early as the EPRIA (fig. 8), with the founder plot being continuously built upon and occupied for centuries and with a marked degree of house continuity from the EPRIA into the LPRIA. Not until later, in the LPRIA and ERIA, were new plots established. The situation at Trandersgård was somewhat different (fig. 6): The northern farms from the EPRIA apparently functioned within a community of loosely structured wandering farms, while the southern farms from the same period must be seen as the founders of several farm plots for a settlement attached to a single locality, which lasted until the LRIA. As these obviously constituted temporally extended phases, it is therefore not possible to determine which farms within the various phases at Trandersgård were coexistent. However, an overall picture emerges of a settlement under constant development – without it being possible to identify one or more periods with substantial interruptions or changes

to the settlement structures as a consequence. As for Lykkensgård, it seems that the settlement was not occupied during the EPRIA.

It can therefore be concluded that the solid line often drawn between the EPRIA and LPRIA is not evident, either as a break in settlement continuity or in the form of supra-regional structural changes, in the archaeological records from the settlements in northern Jutland dealt with in this article. The various episodes of restructuring identified at these sites therefore seem to have taken place autonomously and randomly in chronological terms, as seen for instance in the case of Nørre Hedegård, where the two interruption horizons coincided with sand drift horizons. The conclusions reached in the discussions presented in this article therefore point in the direction of developments in settlement structure in the Pre-Roman Iron Age of northern Jutland being first and foremost a consequence of practices and decisions that took place at a village level.

Simon Kjar Nielsen
Vesthimmerlands Museum